

Rasuolė VLADARSKIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas

NEDERINAMOSIOS ŽODŽIŲ GRUPĖS VALSTYBĖS DOKUMENTŲ KALBOJE

Sakinį dažnai praplečia (neretai labai) jo branduolį sudarančių sakinio dalį palydovai, papildantys ir patikslinantys žodžių, nuo kurių jie priklauso, reikšmes. Jie vadinami sakinio dalį komponentais, modifikatoriais, o tradicinėje gramatikoje – pažyminiai. Pagal sintaksinį jų ryšį su žodžiu, kurį pažymi, skirti modifikatoriai (derinamieji pažyminiai) ir kvalifikatoriai (nederinamieji pažyminiai).

Valstybės dokumentų kalbai būdingos ilgos, kelių pakopų vardažodžius pažyminčios nederinamosios žodžių grupės – kvalifikatoriai. Jų vartojimą lemia poreikis kuo detaliau apibūdinti kalbamus objektus ir reiškinius. Mat viena iš pagrindinių valstybės dokumentų kalbos ypatybų yra tikslumas, o jo siekiant ir tenka formuoti ilgas, sudėtingos struktūros žodžių grupes, kad sutelktai – vienu sakiniu – būtų perduota kuo išsamesnė informacija.

Prie nederinamosios žodžių grupės centro – pagrindinio žodžio – valdymo būdu prijungiamas linksnis arba prišliejama bendlėtis, kurie savo ruožtu gali turėti nuo jų priklausomų žodžių. Pagal junglumo ypatybes reikėtų skirti paprastus daiktavardžius ir daiktavardžius, padarytus iš veiksmažodžių.

Kvalifikatorių kilmininkų grandinė

Valstybės dokumentų kalboje labai dažnai vartojamas kvalifikatorius kilmininkas. To priežastis – kilmininko gebėjimas apibūdinti daiktą įvairiais požiūriais. Todėl kilmininkas yra dažniausias linksnis įvairiuose institucijų, įstaigų, įmonių, organizacijų ir jų padalinii, pareigūnų, dokumentų pavadinimuose. Jie sudaromi su keliais įvairiai tarpusavyje susijusiais kilmininkais, pvz.: *Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerija; Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos apsaugos policija; Lietuvos Respublikos statybos ir urbanistikos ministerijos Būsto politikos skyrius*. Tokias išplėstas vardažodines grupes sudaro kelių pakopų (laipsnių, rangų) kilmininkai, kurie savo ruožtu dar gali turėti priklausomų kilmininkų, pvz.: *Kultūros ministerijos* (I laipsnio grupė, sudaryta iš dviejų kilmininkų), *Kultūros vertybų apsaugos departamentas* (II laipsnio grupė – trys kilmininkai). Tokios išplėstinės kilmininkų grandinės leidžia nurodyti kalbamo objekto juridinį pavaldumą ir kitus jo skiriamuosius požymius.

Viena iš dažniausių kilmininko reikšmių pavadinimuose – juridinis pavaldumas: *Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentas; Užsienio reikalų ministerijos Konsulinės informacijos skyrius; Susisiekimo ministerijos Civilinės aviacijos departamento Oro uostų skyrius; Krašto apsaugos ministerijos Karinių oro pajėgų Oro erdvės kontrolės tarnyba.*

Kita dažna kilmininko reikšmė pavadinimuose – veiklos sritis arba pobūdis: *Statistikos departamentas; Ekonomikos ministerija; Valstybės saugumo departamentas; Konkurencijos ir vartotojų teisių gynimo tarnyba.* Veiklos srities arba pobūdžio kilmininkai įeina į juridinio pavaldumo kilmininkų grupes, pvz.: *Kultūros* (veiklos sritis) *ministerijos* (visas junginys – I laipsnio grupė) *Leidybos* (veiklos sritis) *skyrius* (visas junginys – II laipsnio grupė).

Neretai tokiuose pavadinimuose būna ir derinamųjų pažyminių ar kitokių (ne kilmininko) linksniai, pvz.: *Valstybinės energetikos išteklių kainų ir energetinės veiklos kontrolės komisija; Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovų apskrityse tarnybos; Lietuvos Respublikos Vyriausybės patarėjas tarptautinių santykių klausimais; Lietuvos Respublikos Vyriausybės Ryšių su Seimu atstovas; Lietuvos Respublikos Seimo atstovas spaudai.*

Viena iš priežasčių, lemiančių kilmininkų grandinių dažnumą valstybės dokumentų kalboje, – reikalavimas oficialijoje vartosenoje pateikti pilnus institucijų pavadinimus, nurodant visas aukštesniąsias pavaldumo grandis, pvz.: *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Migracijos departamentas; Lietuvos Respublikos ryšių ir informatikos ministerijos Valstybinė elektros ryšių inspekcija; Lietuvos Respublikos pramonės ir prekybos ministerijos Prekybos departamento Prekybos koordinavimo skyrius.*

Kai įvardijami dalykai susiję su institucija, kurios pavadinimą sudaro kelių laipsnių kilmininkų grupė, dar prisideda vieno laipsnio pažymyns. Tokie yra:

pareigų pavadinimai, pvz.: *Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos štabo skyriaus viršininkas; Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento Kriminalinės policijos paieškos valdybos Neteisėtос narkotikų gamybos ir apyvartos kontrolės poskyrio komisaras;*

dokumentų, reglamentuojančių institucijos veiklą, pavadinimai, pvz.: *Valstybinės visuomenės sveikatos priežiūros tarnybos pasienio kontrolės postų darbo taisyklės; Lietuvos Respublikos vandens transporto valstybinės kontrolės ir saugaus plaukiojimo inspekcijos teikiamų paslaugų tarifai; Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir gyvenamųjų vietovių valstybinio registro nuostatai.*

Ilgos kilmininkų grandinės gali susidaryti ir kitokių dokumentų pavadinimuose, kur nėra aiškios juridinio pavaldumo hierarchijos, ar kitų reikšmių daiktavardiniuose pasakymuose, pvz.: *Lietuvos Respublikos žemės gelmių įstatymo projektas; Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo įgyvendinimo tvarka; Alkoholio bendrojo suvartojimo mažinimo ekonominės priemonės; Programos projekto rengimo konkursų komiteto darbo reglamentas.*

tas; prekybos maklerio dienyno tvarkymo pažeidimas; muitinės tarpininko atstovo pažymėjimo galiojimo laikas.

Ilgos kilmininkų grandinės apsunkina stilių, iš dalies ir teksto suvokimą, bet jos atsiranda dėl valstybės dokumentuose vartojamų pavadinimų specifikos.

Veiksmažodinių daiktavardžių kvalifikatorius – kilmininkas

Valstybės dokumentų kalboje kilmininkas dažnai vartojamas prie veiksmažodinio abstrakto. Toks kilmininkas, be atributinės reikšmės, turi ir kitokių, giliau slypinčių reikšmių. „Lietuvių kalbos gramatikoje“ rašoma: „Šis kilmininkas išlaiko tokias pat reikšmes, kaip su atitinkamu veiksmažodžiu santykiaujantis linksnis“ (LKG 1976: 417). A. Valeckienė tokio kilmininko reikšmes differentiuoja pagal pamatinio veiksmažodžio tranzityvumą: „Kai veiksmo abstraktas sudarytas iš intranzityvinių veiksmažodžių, kilmininkas žymi veiksmo subjektą [...], o kai veiksmo abstraktas sudarytas iš tranzityvinių veiksmažodžių, kilmininkas žymi veiksmo objektą“ (Valeckienė 1998: 152). Valstybės dokumentų kalboje yra abiejų reikšmių atvejų, pvz.:

Keleivių skridimas be bilieto – užtraukia baudą iki vieno šimto litų (ATPK 1996: 91); *Piliečių neatvykimas pagal šaukimą į tikrąjį krašto apsaugos tarnybą arba mokymus be pateisinamos priežasties iki dviejų parų – užtraukia penkių šimtų litų baudą* (ATPK 1996: 157) – subjekto kilmininkai šalia iš intranzityvinių veiksmažodžių padarytų daiktavardžių; *Tyčinis telefono automato ar jo kabinos gadinimas – užtraukia baudą nuo penkių šimtų iki vieno tūkstančio litų* (ATPK 1996: 100); *Tyčinis neteisėtas Lietuvos Respublikos valstybės sienos perėjimas – baudžiamas laisvės atėmimu iki trejų metų arba bauda* (BK 1997: 78) – objekto kilmininkai šalia iš tranzityvinių veiksmažodžių padarytų daiktavardžių.

Įprasta kilmininko vieta daiktavardiniame junginyje yra prieš daiktavardį (GenN), kurį jis pažymi. Tokia jo pozicija ir cituotuose sakiniuose, nesvarbu, kokią reikšmę, veiksmo objekto ar subjekto, jis turi. Valstybės dokumentų kalboje daugiausia problemų kelia tie atvejai, kai veiksmažodžio abstraktas padarytas iš tranzityvinio veiksmažodžio, o kilmininkas žymi asmenį, kuris gali būti ir veiksmo subjektas, ir objeketas ar turėti kitą reikšmę, pvz.:

Neteisėtas darbuotojo atleidimas iš darbo dėl asmeninių paskatų [...] – baudžiamas pataisos darbas [...] (BK 1997: 97); *Krašto apsaugos prievolininkų ir šaukiamų tyčinių karinių liudijimų sugadinimas ar nerūpestingas laikymas – baudžiamas [...]* (ATPK 1996: 159).

Tokios trafaretinės struktūros sakiniai vartojami kodeksuose (būtent Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ir Lietuvos Respublikos administracių teisės pažeidimų kodekse): pirma nurodomas veiksmas, kuris užtraukia baudą (baudžiamas), paskui bausmės rūšis ir dydis. Veiksmas apibūdinamas

daiktavardine grupe, jos pagrindinis žodis yra veiksmažodinis abstraktas, o jo skiriamaipojymipapibréžia kilmininkas.

Dažnai tenka nurodyti ir veiksmo subjektą, ir objektą, o jų raiška ir vieta vardažodinėje grupėje yra ta pati, t. y. kilmininkas eina prieš pagrindinių žodį. Tačiau norint atskirti viename sakinyje esantį subjektą nuo objekto, į daiktavardinių junginių perkeliamą veiksmažodinio junginio žodžių tvarką (SVO), pvz.: *pareigūnas atleido darbuotoją iš darbo* → *pareigūno atleidimas darbuotojo iš darbo*. Toks pasakymas grioždžias stiliaus požiūriu, bet valstybės dokumentuose jis neišvengiamas, kai daiktavardiniu junginiu reikia nurodyti ir veiksmo atlikėją, ir patientą – tą veiksmą patiriantį objektą. Kartais tokiuose daiktavardiniuose junginiuose tik žodžių tvarka padeda atskirti subjektą nuo objekto, pvz.:

Nepilnamečio tévų arba kitų asmenų nugirdymas nepilnamečio – užtraukia baudą [...] (ATPK 1996: 125); Motinos tyčinis nužudymas savo kūdikio gimymo metu arba tuoju po gimymo – baudžiamas laisvės atėmimu iki penkerių metų [...] (BK 1997: 82).

Abiejų kilmininkų (subjekto ir objekto) rašyti prieš veiksmažodinių abstraktą negalima, nes tada susidarytų kitokios reikšmės junginys, plg. *motinos nužudymas kūdikio* ir *motinos kūdikio nužudymas*. Dėl kilmininko daugiareikšmiškumo minėta žodžių tvarka – subjekto kilmininkas – veiksmažodinis abstraktas – objekto kilmininkas, išlieka ir tada, kai objektas yra ne asmuo ir jo negalima supainioti su subjektu, pvz.:

Krašto apsaugos tarnybos prie violininko vengimas karinės iškaitos [...] – baudžiamas laisvės atėmimu iki vienerių metų (BK 1997: 110); Asmenų įgijimas, laikymas, perdavimas kitiems asmenims arba pardavimas lygiavamzdžio šautuvo ar arbaleto be policijos leidimo – užtraukia baudą [...] (ATPK 1996: 146).

Tokių atvejų, kai daiktavardiniu junginiu žymimas ir veiksmo subjektas, ir objektas, o objektas – ne asmuo, yra žymiai daugiau negu tų, kai objektas – asmuo. Todėl galima teigti, kad objekto kilmininkas vartoamas po veiksmažodinio abstrakto ne vien norint atskirti subjektą nuo objekto, tuo siekiama išvengti galimų įvairių interpretacijų dėl kilmininko daugiareikšmiškumo.

Kartais ir abiejų reikšmių kilmininkai pavartojami prieš pagrindinių žodžių: pirmasis – subjekto, antrasis – objekto, bet jie turi būti atskirti kitų žodžių, dažniausiai derinamojo pažymonio. Vis dėlto tokie pasakymai nėra pakankamai aiškūs, pvz.:

Civilinės aviacijos direkcijos pareigūnų klaidingos informacijos perdavimas orlaivio įgulai [...] – užtraukia baudą nuo penkių šimtų iki vieno tūkstančio litų (ATPK 1996: 72); Materialiai atsakingo asmens, taip pat asmens, kuriam patikėtas turto saugojimas, aplaidus valstybinio ar visuomeninio turto saugojimas, – užtraukia įspėjimą [...] (ATPK 1996: 28).

Kai daiktavardiniame junginyje yra tik vienas kilmininkas – kvalifikatorius, žodžių tvarkai įtakos gali turėti to kilmininko reikšmę. Subjekto kilmininkas

pažymi intranzityvinio veiksmo veikėją, objekto reikšti negali ir visuomet eina prieš pagrindinį žodį, pvz.: *Vairuotojų apsisukimas pėsčiųjų perėjose, tuneliuose, ant tiltų, estakadų, viadukų ir po jais [...] užtraukia baudą [...]* (ATPK 1996: 79).

Objekto kilmininko vieta gali būti ir įprastinė, t. y. prieš veiksmažodinį daiktavardį, ir po jo. Jei objektas – asmuo, jį žymintis kilmininkas kodeksuose dažniausiai eina po pagrindinio žodžio, pvz.:

Ižeidimas policininko ar policijos rėmėjo ryšium su jiems pavestų viešosios tvarkos saugojimo pareigų ėjimu – baudžiamas laisvės atėmimu [...] (BK 1997: 105); *Itraukimas nepilnamečio į nusikalstamą veiklą [...] – baudžiamas laisvės atėmimu iki penkerių metų* (BK 1997: 138); *Pagrobimas svetimo vaiko arba sukeitimasis vaiko savanaudišku tikslu ar dėl kitokių žemų paskatų – baudžiamas laisvės atėmimu [...]* (BK 1997: 91). Šiais atvejais neįprasta žodžių tvarka padeda suvokti, ką reiškia kvalifikatorius kilmininkas, plg. *policininko ižeidimas* ir *ijeidimas policininko* – pirmasis junginys gali būti interpretuojamas dvejopai, antrasis suprantamas tik vienaip. Taigi tokiuose daiktavardiniuose junginiuose žodžių tvarka gali atliki subjekto ir objekto skiriamąją funkciją. Tai yra vienas iš tų atvejų, kai, kaip teigia V. Ambrazas, „Žodžių tvarka gali būti panaudota žodžių junginių reikšmėms diferencijuoti“ (Ambrazas 1986: 97).

Tik retais atvejais asmenis reiškiantis objekto kilmininkas kodeksuose gali būti vartojamas prieš pagrindinį žodį, pvz.:

Respublikos Prezidento ižeidimas arba šmeižimas masinės informacijos priemonėse – užtraukia išpėjimą [...] (ATPK 1996: 162); *Keleivių vežimasis keleiviniu automobilių transportu, kurio sanitarinė būklė neaitinkta teisės aktų nustatytyų reikalavimų – užtraukia baudą [...]* (ATPK 1996: 93); *Asmens bauginimas sprogdinimu, padegimu ar kitokiu pavojingu žmogaus gyvybei, sveikatai ar turtui būdu – baudžiamas laisvės atėmimu [...]* (BK 1997: 120). Šiais atvejais iš konteksto aišku, kad kilmininku žymimas objektas.

Kai objektas – ne asmuo, jį žymintis kilmininkas dažniausiai eina prieš pagrindinį žodį (GenN), pvz.:

Slaptas ar atviras svetimo turto pagrobimas – baudžiamas laisvės atėmimu iki ketverių metų [...] (BK 1997: 158); *Šiukšlių ir kitokių daiktų išmetimas pro traukiniių vagonų langus [...] – užtraukia išpėjimą* (ATPK 1996: 67); *Svetimo turto sunaikinimas ar sužalojimas tyčia – baudžiamas pataisos darbas [...]* (BK 1997: 162).

Neutrali žodžių tvarka GenN vartojama ir kituose valstybės dokumentuose, kai néra pavojaus sumaišyti veiksmo subjektą su objektu, pvz.:

Pajamos – tai banko turto padidėjimas arba banko įpareigojimų sumažėjimas per ataskaitinį laikotarpį už suteiktas paslaugas (Žin. 1995, Nr. 33–804); *Pagrindiniai valstybės energetikos politikos tikslai yra: [...] gamintojų ir vartotojų skatinimas efektyviai naudoti vietinius, atsinaujinančius ir antrinius energijos ištaklius* (Žin. 1995, Nr. 32–743).

Tačiau objekto kilmininkas, žymintis ne asmenį, gali eiti ir po pagrindinio žodžio, nors jo vieta pagal lietuvių kalbos žodžių tvarkos dėsnius ir būtų prieš šį žodį, pvz.:

Vengimas mobilizacnio šaukimo i Lietuvos Respublikos krašto apsaugos tarnybą – baudžiamas laisvės atėmimu [...] (BK 1997: 77), plg. mobilizacnio šaukimo vengimas; Pasisavinimas rasto arba atsitiktinai patekusio svetimo didelės vertės turto – baudžiamas pataisos darbas [...] (BK 1997: 61), plg. didelės vertės turto pasisavinimas; Nesuteikimas būtinos ir aiškiai neatidėliotinos pagalbos asmeniui, esančiam pavojingoje gyvybei padėtyje [...] – baudžiami pataisos darbas (BK 1997: 91), plg. būtinos pagalbos nesuteikimas. I pirmą vietą iškeltas veiksmo pavadinimas yra labiau pabrėžiamas, i jį atkreipiamas adresato démesys. Tokios žodžių tvarkos yra ir kodekso straipsnių pavadinimose, pvz.: 80 straipsnis. *Vengimas mobilizacnio šaukimo* (BK 1997: 77); 129 straipsnis. *Nesuteikimas ligoniui medicinos pagalbos* (BK 1997: 92).

Kita (dažniausiai svarbiausia) priežastis, dėl kurios kilmininkas nukeliamas po pagrindinio žodžio – visos daiktavardinės žodžių grupės ilgis ir ypač joje esantys šalutiniai sakiniai, pvz.:

Medžiojimas žvérių arba paukščių, kuriuos medžioti visiškai uždrausta [...] – baudžiamas laisvės atėmimu [...] (BK 1997: 194); Pažeidimas tai- syklių, nustatyti užkirsti kelius epideminėms ar kitoms užkrečiamosioms ligoms arba kovoti su jomis, jeigu tai sukėlė ar galėjo sukelti ligos išplitimą – baudžiamas laisvės atėmimu [...] (BK 1997: 136).

Kad žodžių tvarkos pakeitimo priežastis yra ilga pažymimų žodžių grupė, patvirtina tie atvejai, kai sutrumpintame straipsnio pavadinime atitinkamas veiksmas apibūdinamas neutralia žodžiu tvarka (GenN), pvz.:

233 straipsnis. Neteisėtas nuodingųjų, sprogstanujų, gailiujų ar lengvai užsidegančių medžiagų siuntimas

Neteisėtas siuntimas paštui ar bagažu nuodingųjų medžiagų, taip pat sprogsstanujų, gailiujų arba lengvai užsidegančių medžiagų ar daiktų – baudžiamas laisvės atėmimu [...] (BK 1997: 131);

106 straipsnis. Draudžiamų įvežti augalinės kilmės prekių bei augalinės kilmės prekių be karantininio patikrinimo ar atitinkamo apdorojimo įvežimas

Įvežimas iš užsienio arba išvežimas iš pasienio jūrų bei upių uostų (prieplaukų), iš geležinkelio, autobusu stočių, iš aerouostų ir kitų pasienio punktų draudžiamų įvežti augalinės kilmės prekių, taip pat augalinės kilmės prekių be karantininio patikrinimo ir atitinkamo apdorojimo – užtraukia baudą [...] (ATPK 1996: 63).

Neįprastos žodžių tvarkos junginiai dažnai yra negyvos dirbtinės konstrukcijos, kur lietuvių kalba per jégą lenkiama prie valstybės dokumentams būtino standartiškumo ir tikslumo.

Veiksmažodinių daiktavardžių kvalifikatorius – bendratis

Bendratis dažniausiai šliejama prie veiksmažodinių priesagos -*imas* abstraktų, padarytų iš veiksmažodžių, kurie gali prisijungti bendratį, pvz.: *priėmimas eksplatuoti*, plg. *priūmti eksplatuoti*; *grasinimas nužudyti*, plg. *grasinti nužudyti*, *atsisakymas registruoti įstatus*, *pasiūlymas suteikti laipsnį*, *pasikėsinimas padaryti nusikaltimą*, *siekimas paveikti liudytoją*, *perdavimas vairuoti automobili*, *vengimas atlikti prievozę*.

Bendratis gali būti šliejama ir prie kitokių veiksmažodinės kilmės daiktavardžių, pvz.: *pagrindas skirti pašalpą*, *galimybė perduoti duomenis*, *įgiliojimai pasirašyti sutartį*, *prašymas grąžinti permoką*, *leidimas steigti terminalą*, *sprendimas atleisti inspektorį*, *paraiška gauti lėšų*.

Bendratis kvalifikatorius valstybės dokumentų kalboje gana dažnai vartoja ma, nes čia dažni veiksmažodiniai daiktavardžiai, o vartojimo srities specifika reikalauja veiksmą apibūdinti kaip sąvoką, nesiejamą su laiku, skaičiumi ar asmeniu.

Dažniausiai valstybės dokumentuose su prišlieta bendratimi vartojamas daiktavardis *teisė*. Šis žodis čia labai svarbus, nes vienas iš valstybės dokumentų uždavinį yra nustatyti piliečių, pareigūnų ir institucijų teises valstybėje. Tam norminamuosiuose dokumentuose skiriami atskiri straipsniai ar net skyriaus. Su žodžiu *teisė* sudaroma ir kitokios struktūros žodžių grupių, pvz.: *teisė į darbą*, *prigimtinė teisė*, *rinkimų teisė*, *įstatymų leidybos iniciatyvos teisė*, tačiau dažniausiai teisės turinys nusakomas prišlieta bendratimi ar jos junginiais. Viena bendratis vartojama retai, pvz.: *Darbuotojai, gindami savo ekonominius ir socialinius interesus, turi teisę streikuoti* (LRK 1994: 19); *Kredito unijos narys neturi teisės balsuoti, kai visuotinis narių susirinkimas sprendžia jo narystės kredito unijoje klausimą* (Žin. 1995, Nr. 26–578); paprastai prie bendraties prisijungia nuo jos priklausomi žodžiai.

Kai bendratis tranzityvinė, su daiktavardžiu *teisė* einanti žodžių grupė dažniausiai sudaryta iš bendraties su galininku, pvz.: *teisė gauti informaciją*, *tikrinti dokumentus*, *priūmti sprendimą*, *skirti sankcijas*, *sudaryti komisiją*, *kritikuoti darbą*, *apskustyti sprendimus*, *teikti pasiūlymus*, *nurodyti trūkumus*, *teikti paslaugas*, *gydyti ligonius*, *gaminti monetas*, *kontroliuoti prekybą*.

Teisę apibūdinančią žodžių grupę ar jos pagrindą taip pat gali sudaryti:

bendratis su kilmininku, pvz.: *Valstybės kontrolierius turi teisę pasitelkti specialistų tikrinimams atlikti* (Žin. 1995, Nr. 51–1243); *Komitetai savo kompetencijos klausimais turi teisę reikalauti iš savivaldybės administracijos, savivaldybės įmonių, ištaigų pareigūnų ataskaitinių duomenų* (Žin. 1995, Nr. 32–755);

bendratis su naudininku, pvz.: *Privatizavimo agentūra turi teisę [...] atstovauti Lietuvos Respublikos Vyriausybėi teisme dėl privatizavimo sandorių [...]* (Žin. 1995, Nr. 61–1530);

bendratis su įnigininku, pvz.: *Keleivis turi teisę važiuoti aukštesnės kategorijos traukiniu* (GTK 1996: 21); *Auditoriai turi teisę [...] naudotis visa banko informacija bei dokumentais* (Žin. 1995, Nr. 49–1214);

bendratis su vietininku, pvz.: *Bendrijos narys turi teisę: 1) dalyvauti bendrijos susirinkimuose [...]; 2) dirbti bendrijoje pagal darbo sutartį* (Žin. 1995, Nr. 20–449); *Valdininkai turi teisę [...] norminių aktų nustatyta tvarka stazuoti kitose institucijose, taip pat užsienyje* (Žin. 1995, Nr. 33–759);

bendratis su prielinksniinėmis konstrukcijomis, pvz.: *Administracinių atsakomybėn traukiamas asmuo turi teisę susipažinti su bylos medžiaga* (ATPK 1996: 220); *Arbitražinis teismas [...] turi teisę kreiptis į arbitražinio teismo vienos apylinkės teismą [...]* (Žin. 1996, Nr. 39–961);

bendratis su padalyviu, pvz.: *Piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiskai išrinktus atstovus* (LRK 1994: 13); *Inspekcijos darbuotojams [...] suteikiama teisė [...] dalyvauti tiriant avarijų bei mirtinų ir sunkių nelaimingų atsitikimų [...] aplinkybes ir priežastis* (Žin. 1995, Nr. 26–594);

dvi bendratys, pvz.: *Privatizavimo agentūra turi teisę [...] siūlyti įmonės steigėjui pakeisti privatizuojamos įmonės administracijos vadovą [...]* (Žin. 1995, Nr. 61–1530); *Inspekcijos darbuotojams [...] suteikiama teisė [...] reikalauti iš fizinių ir juridinių asmenų nedelsiant išjungti energetinius įrenginius [...]* (Žin. 1995, Nr. 26–594).

Neretai nusakomas ne vienos teisės turinys, o visas teisių kompleksas, t. y. teisės, kurias turi koks nors pareigūnas ar institucija. Teisių kompleksą apibūdina žodžių grupės, kurias sudaro vienarūšiai, dažniausiai išplėsti kvalifikatoriai – bendratis su įvairiais priklausomais žodžiais, pvz.:

Statistikos departamentas, įgyvendindamas jam pavedustus uždavinius, turi teisę:

1. *tvirtinti metines Statistikos departamento, miestų ir rajonų statistikos skyrių darbų programas;*

2. *gauti nemokamai korespondencijos būdu iš visų nuosavybės formų įmonių [...] nustatyta tvarka patvirtintas ataskaitas;*

8. *atlirkti gyventojų surašymą, kitus statistikos tyrimus, pasitelkus gyventojus Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka;*

9. *dalyvauti Finansų ministerijai rengiant ketvirčių ir metinių buhalterinių balansų formas [...];*

13. *naudotis leidybos teise ir skelbti statistikos duomenis* (Žin. 1995, Nr. 27–612).

Visose nagrinėtose žodžių grupėse bendratis eina po žodžio, kurį pažymi, o ir pati vardažodinė grupė yra saknio gale. Tokia yra jų įprastinė vieta. Kitokia žodžių tvarka galima, kai svarbu ne apibrėžti teisės turinį, o pažymeti, kas tą teisę turi. Galimi trys neįprastinės žodžių tvarkos variantai:

1. Vardažodinė grupė yra saknio pradžioje, sakinių pradeda pagrindinis žodis, po jo eina kvalifikatorius – bendratis su priklausomais žodžiais, pvz.:

Teisę susipažinti su protokolu turi kiekvienas konkurso dalyvis (Žin. 1996, Nr. 133–2356); *Teisę skirti chemoprofilaktiką turi tik asmens sveikatos priežūros specialistai, Sveikatos apsaugos ministerijos nustatyta tvarka gavę licencijas medicinos praktikai* (Žin. 1996, Nr. 104–2363); *Teisę siūlyti Teisėjų senato pirmininkui Senate svarstytinus įstatymų taikymo teismų praktikoje klausimus turi Aukščiausiojo Teismo skyrių pirmininkai ir teisėjai [...]* (Žin. 1995, Nr. 36–887).

2. Vardažodinė grupė suskaidoma, bendaratis eina sakinio pradžioje, o ją nuo žodžio, kurį pažymi, skiria veiksmažodis. Šis neiprastas žodžių tvarkos variantas vartojamas, kai teisės turėtojų (beneficientų) reikia ypač pabrėžti, pvz.:

Naudotis keliais turi teisę visi juridiniai ir fiziniai asmenys, vadovaudamiesi šiuo įstatymu [...] (Žin. 1995, Nr. 44–1076); *Dalyvauti konkurse turi teisę tik asmenys, nustatyta tvarka užsiregistravę ir atvykę į nuomos konkurso komisijos posėdį* (Žin. 1996, Nr. 103–2356); *Kasose išsigyti be eilės bilietus suteikiama teisė keleiviams su ikimokyklinio amžiaus vaikais, nėščiomis moterims, invalidams, Lietuvos Respublikos Seimo nariams, savivaldybių deputatams* (Žin. 1995, Nr. 47–1155).

Tokia žodžių tvarka, matyt, atsirado pagal sakinius, kur tarinį sudaro modalinis veiksmažodis ir bendaratis, einanti sakinio pradžioje, o norimas pabrėžti veiksmo atlikėjas nukeliamas į sakinio galą, pvz.:

Verstis medicinos praktika (pirmine ar specializuota) Lietuvos Respublikoje gali asmenys, turintys šio įstatymo nustatyta tvarka išduotą ir galiojančią licenciją (Žin. 1996, Nr. 102–2313); *Medžioti su plėšriaisiais paukščiais gali tik medžiotojai* (Žin. 1995, Nr. 25–571). Čia bendaratis yra tarinio dalis ir gali laisviau keisti savo vietą nei bendaratis, prijungiamuoju ryšiu susijusi su daiktavardžiu ir jį pažyminti. Bet artimos semantikos reiškiniams ieškoma panašių raiškos būdų. Junginys *turi teisę* prilyginamas modaliniams veiksmažodžiams *gali, turi, privalo, valstybės dokumentų kalboje žymintiems įvairius įsakmumo laipsnius, ir, įtrauktas į šią sistemą, nusako kompetencijos ribas, t. y. įteisina galėjimą atliliki veiksmą, plg. naudotis keliais gali asmenys, naudotis keliais turi asmenys, naudotis keliais privalo asmenys ir naudotis keliais turi teisę asmenys.*

3. Vardažodinė grupė yra sakinio pradžioje, sakinį pradeda bendaraties junginys, einantis prieš žodį, kurį pažymi, bet nuo jo atskirtas kito kvalifikatoriaus – kilmininko, pvz.:

Išigytį parduodamus likviduojamos nevalstybinės bibliotekos spaudinius ir kitus dokumentus pirmumo teisę turi valstybinės bibliotekos (Žin. 1995, Nr. 51–1245); *Išigytį bilieta pirmumo teisę turi: invalidai, keleiviai su mažamečiais vaikais ir nėščios moterys* (Žin. 1995, Nr. 60–1516).

Su daiktavardžiu *teisę* einanti žodžių grupė, kurios pagrindą sudaro bendaratis, dažnai yra labai išplėsta. Tokia sakinio dalies palydovo funkciją atliekanti žodžių grupė tampa informaciniu požiūriu reikšmingiausiu ir struktūrinu požiūriu ilgiausiu bei sudėtingiausiu sakinio elementu.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Ambrazas V. 1986: Dabartinės lietuvių kalbos žodžių tvarkos modeliai. – *Lietuvos TSR Mokslo Akademijos darbai, A serija*, 3(96), 92–101.
- ATPK 1996: *Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas*, Vilnius: Teisinės informacijos centras prie Teisingumo ministerijos.
- BK 1997: *Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas*, Vilnius: Teisės aktai.
- GTK 1996: *Lietuvos Respublikos geležinkelio transporto kodeksas*, Vilnius: Teisinės informacijos centras prie Teisingumo ministerijos.
- LKG 1976: *Lietuvių kalbos gramatika 3*, Vilnius: Mokslas.
- LRK 1994: *Lietuvos Respublikos konstitucija*, Vilnius: Teisinės informacijos centras prie Teisingumo ministerijos.
- Valeckienė A. 1998: *Lietuvių kalbos funkcinė gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Žin. – Valstybės žinios (oficialus leidinys).

NON-AGREEING GROUPS OF WORDS IN THE LANGUAGE OF STATE DOCUMENTS

Summary

The paper deals with a special type of adnominal modifiers the use of adjuncts (non-agreeing attributes) in the language of state documents.

1. In the language of state documents long chains of genitive qualifiers are fairly frequent. Among the reasons of this phenomenon might be the ability of the genitive to define a thing from various points of view (linguistic reason) and a requirement to give the names of institutions in the official use by pointing out all subordinate levels (extralinguistic reason).

2. A special case of the use of the genitive discussed, when the word group contains the verbal abstract as its head. Word order in such a sentence helps to differentiate the meanings: the genitive of the Subject precedes the noun, the genitive of the object follows it. Both genitives preceding the noun give the word-group the meaning of dependence. Sometimes the genitive is used after the head word due to the structural features of the whole noun group.

3. In the language of state documents word groups with the head-word *teisė* (Eng. right) are frequent. The word is often used with the infinitive and its dependants. The structure of the word-group is determined by the combinability of the infinitive. The word-group with the word *teisė* most frequently occurs at the end of the sentence. When the bearer of the right and not its object is to be emphasised, the word-group is shifted to sentence-initial position. The use of the infinitive as a qualifier in sentence-initial position and separated from the reference word by the predicate is unusual.